

Læreres kritik som empirisk genstandsfelt

– fransk pragmatisk sociologi som analytisk blik på lærerarbejde og målstyring

Clara Ina Severin Steensen

Artiklen bidrager med et fornyet blik ind i den pædagogiske forskning ved at udforske, hvordan fransk pragmatisk sociologi, som den er udviklet af Luc Boltanski og Laurent Thévenot, kan anvendes til at forstå aktuelle værdikampe inden for det danske uddannelsesfelt. Ærindet med artiklen er at invitere til diskussion om mulighederne for at indtage et analytisk blik, der på en gang rummer en forståelse for de dominansrelationer, der udspiller sig i skolen i dag, samtidig med at aktørernes kritiske kompetencer anerkendes og støttes af forskningen. Det analytiske eksperiment består i at udforske og demonstrere, hvordan fransk pragmatisk sociologi som teoriramme kan optegne de moralske værdier, der ligger til grund for læreres kritik og diskussion af den målstyring, der finder sted i folkeskolen. I artiklen udforskes både læreres sprogligt formulerede kritikker af målstyringen samt de mere stille protester, der kommer til udtryk gennem læreres omformning af de nære fysiske rammer i skolen.

Fransk pragmatisk sociologi, målstyring, kritik, retfærdiggørelse, lærerarbejde

Indledning

Det er en udbredt opfattelse, at målstyring i folkeskolen må begribes i en kobling til en række mere overordnede udviklinger og den internationale tendens, som går under navnet New Public Management. I en dansk kontekst finder en række skelsættende tiltag sted fra år 2000, hvor skolernes prøveresultater bliver gjort tilgængelige for offentligheden, og der i de følgende år indføres PISA-undersøgelser, Fælles Mål, nationale test og individuelle elevplaner, der sammen med reformen i 2014 sætter målstyring i centrum for samarbejdet og evalueringen af den danske folkeskole (Biesta, 2011; Moos, 2016; Helms, 2017).

En stor del af de kritiske studier, der både herhjemme og internationalt beskæftiger sig med lærerarbejde og målstyring, tager udgangspunkt i foucauldianske analyser, der betragter evaluerings- og styringstiltagene som teknologier, der er i stand til at lede individet i en bestemt retning (Ball, 1997, 2003; Dean, 2006; Kampmann, 2016; Moos, 2016). De kritiske analyser, der tager udgangspunkt i Foucaults idéer om magt, disciplinering og governmentality, er vigtige i forhold til at vise, hvordan den målbaserede styring på en gang sker gennem en ekstern regulering, der koordinerer handlinger udefra, sideløbende med en selvregulering, der får lærerne til at tænke og handle på en række særlige måder.

Set i et forandringsperspektiv er det imidlertid afgørende at skabe et blik for, hvordan lærere i det levede liv ikke blot tilpasser sig den målbaserede styring, men også er engagerede i at kritisere og udfordre den virkelighed og de rammer, som deres arbejde er formet af og udfolder sig inden for. Den franske pragmatisk sociologi hos Luc Boltanski og Laurent Thévenot (B&T) kan her bidrage med et analytisk blik, der ser lærere som mennesker, der ikke blot tilpasser sig men også er optaget af at *reflektere, kritisere og formulere argumenter* i forhold til det, de oplever som uretfærdigt (Boltanski & Thévenot, 2006, 2011).

Med udgangspunkt i B&T's værk *On Justification* (2006) vil jeg i denne artikel anlægge et analytisk perspektiv, der på en gang er optaget af at indfange den dominans, målstyringen har bragt med sig, samtidig med at jeg søger at skabe forståelse for det levede liv i skolen som et sted, hvor skolens tidligere formål og værdimæssige rationaler ligeledes er med til at forme virkeligheden. Jeg vil med andre ord præsentere et bud på et flersidigt perspektiv ved at vise, hvordan læreres kritik og retfærdighedssans udfolder sig som kampe mellem forskellige værdiordener forstået som en række modsætningsfyldte forestillinger om det fælles bedste, der bliver bragt i spil i lærernes kritikker og retfærdiggørelse i forhold til den målbaserede styring.

I en dansk sammenhæng har analyserammen i *On Justification* været udfoldet i en lang række analyser fra debatter om flygtningespørgsmål til analyser af værdikonflikter i byudvikling m.m. (Frandsen et al., 2021). Det analytiske eksperiment i denne artikel består i at udforske, om B&T's analyseramme ligeledes kan bidrage med nye forståelser af de konflikter, der aktuelt er på spil på uddannelsesområdet. Ved siden af en analyse af lærernes sprogliggjorte og offentligt fremsatte kritikker står det som en central ambition at demonstrere, hvordan lærernes kritik også kan fremanalyseres som en række stille protester, der kommer til syne, når lærerne involverer sig i at omforme deres nære fysiske omverden.

I artiklens indledende del præsenterer jeg kort den teoretiske ramme. I den følgende del viser jeg, hvordan de teoretiske perspektiver fra B&T har inspireret det metodiske og analytiske arbejde. Herefter undersøger jeg i analysen, hvordan lærerne kritiserer og på upåagtede måder protesterer mod den aktuelle

målstyring i skolen. I den afsluttende del samler jeg op på analysens pointer og reflekterer over kvaliteten og perspektiverne i det analytiske eksperiment.¹

Den pragmatiske vending – fra kritisk sociologi til en sociologi om kritik

Luc Boltanski og Laurent Thévenot var begge elever af Pierre Bourdieu, og den pragmatiske sociologi må forstås som et kritisk modspil til Bourdieus sociologi, hvor det centrale fokus – ifølge B&T – er at afdække de mere eller mindre ubevidste og bagvedliggende strukturer, der styrer aktørernes liv på basis af habitus, dispositioner og en social verden struktureret i distinkte felter. Ifølge B&T ligger der i Bourdieus kritiske sociologi et forklaringsproblem, idet den er ude af stand til at anerkende, at almindelige mennesker besidder en retfærdighedssans, der gør dem i stand til at forholde sig moralsk og reflektivt til den verden, der omgiver dem. De kompetencer, som B&T tillægger aktørerne, skal forstås som en viden om det sociale, en evne til at koordinere handlinger og, i tilfælde af konflikter, en evne til at formulere kritikker og retfærdiggørelser, der er forståelige for andre mennesker (Boltanski & Thévenot, 2011, s. 87).

I deres empiriske studier blev B&T opmærksomme på, at kritik er noget, der bliver affødt af *kritiske øjeblikke (moments critiques)* i det sociale liv. Argumentet er, at der til de kritiske øjeblikke knytter sig en refleksivitet forstået på den måde, at når der opstår en konflikt i det sociale liv, opstår der et tilsvarende behov for at klarlægge det grundlag, en konfliktsituation udspiller sig på, så ansvaret for situationen kan placeres (Ibid., s. 41). Der ses derved i B&T's teoriudvikling et brud med den kritiske sociologi og en orientering mod at udvikle en *sociologi om kritik*, der som det centrale gør almindelige menneskers kritiske aktiviteter til genstand for analyse.

En pluralitet af værdiordener som grundlag for kritikken

Centralt i den pragmatiske sociologi står ideen om, at verden ikke skal tænkes som én sammenhængende orden eller ud fra én definition af mennesket. B&T skildrer derimod, hvordan der i moderne komplekse samfund eksisterer en pluralitet af *værdiordener*, som kan spores tilbage til kanoniske værker i den politiske filosofi, samt en korresponderende pluralitet af former for menneskelighed (Held, 2011, s. 21). Oprindeligt har B&T i *On Justification* fremanalyseret seks værdiordener, der formelt set er indbyrdes uforenelige (Boltanski & Thévenot, 2006, 2011). De forskellige ordener benævnes *inspirationsordenen*, *den domestiske orden*, *opinionsordenen*, *borgerordenen*, *markedsordenen* og *den industrielle orden* (Boltanski & Thévenot, 2011, s. 201-259).

¹ Artiklen er baseret på et endnu ikke afsluttet Ph.d.-projekt.

Dette pluralistiske perspektiv medfører en skildring af verden som et *ukomplet* og *spændingsfuldt* sted, hvor menneskelig handling i vid udstrækning er tilbagevendende forsøg på at overkomme den usikkerhed eller uro, der er til stede i den sociale verden. Pluraliteten af fortolkninger og moralske engagementer er det, der er grundlaget for kritikken og leder til en skildring af verden som et sted, hvor kritikken altid kan opstå. B&T konstruerer i deres fælles arbejde en model for de kompetencer, som aktører trækker på, når de er engagerede i at forbinde begivenheder og objekter i deres nære omgivelser med en række abstrakte værdiordener forankret i forskellige politiske filosofiske idéer om det fælles bedste. Argumentet er ikke, at almindelige mennesker har læst *Samfundspagten* af Rousseau (borgerordenen) eller Adam Smiths *Wealth of Nations* (markedsordenen), men at de moralske argumenter, som vi i den vestlige verden benytter os af i dag, kan spores tilbage til en række historisk overleverede politisk filosofiske værker (Frandsen et al., 2021, s. 12). Hos B&T står det derved som en central tanke, at de forskellige værdiordener besidder en fælles underliggende struktur eller *grammatik*, der i overensstemmelse med den systematiske argumentation i de politisk filosofiske værker er anvisende for moralske principper, normer og handlinger.

På den måde er det muligt for det enkelte individ at løsrive sig fra en given situations greb og placere sig i en ydre position, hvorfra kritikker kan formuleres og rettes. Når fx en lærer i den målstyrede skole (den industrielle orden) kritiserer et stærkt målfokus for at stille sig i vejen for at kunne understøtte elevernes dannelse til demokratiske borgere (borgerordenen), bliver det tydeligt, at et samfund indeholdende en (begrænset) pluralitet af værdiordener både må ses som *begrænsende* og *mulighedsskabende* på en og samme tid (ibid., s. 31). Ideen er derved, at mennesker i de små og store konflikter, der udspiller sig i vores samfund, gør brug af en form for praktisk politisk filosofi, idet individets situerede kritik og retfærdiggørelse må være baseret på generaliserede modeller for *det gode samfund* for at kunne begrunde sin legitimitet.

Sideløbende med at B&T's model handler om *det gode*, som det fremanalyseres i de forskellige filosofiske værker, tilføjer de et ekstra lag til deres model, der omhandler *det virkelige* forstået som de konkrete fysiske objekter, der knytter sig til de enkelte værdiordener. Dette lag er inkorporeret i modellen ved, at de filosofiske tekster suppleres af tekster fra vores samtid, der har et mere praktisk og handlingsorienteret fokus. Konkret henter B&T inspiration i en række virksomhedshåndbøger, der indeholder en liste af begreber, der refererer til personer, genstande og typiske måder at stå i relation til andre mennesker på (Boltanski & Thévenot, 2011, s. 58). Som eksempel afdækkes objekterne i den inspirerede orden ved at henvise til en manual skrevet af en kreativ konsulent, hvis formål er at give anvisninger på en mere kreativ ledelsesstil.

Metode

Artiklens empiriske analyser bygger på et observations- og interviewstudie med 12 folkeskolelærere, der har delt deres refleksioner over betingelserne for lærerarbejdet.

Overordnet set har den franske pragmatiske sociologi været ledende for det empiriske arbejde. For det første er jeg fra begyndelsen gået ind til feltstudierne og interviewene med en forestilling om, at lærerne på lige fod med mig selv er i stand til at forholde sig refleksivt og kritisk til den verden, der omgiver dem. Jeg afviser med andre ord, at der er en radikal afstand mellem de analyser og fortolkninger, jeg laver som forsker, og dem aktørerne er i stand til at frembringe (Boltanski & Thévenot, 2006).

Med inspiration fra B&T i samspil med John Deweys teori om den refleksive tænkning (Dewey, 2009) har jeg arbejdet med interviewet som et kritisk refleksionsrum. Som interviewer har jeg indtaget en aktiv rolle og støttet lærerne i den refleksionsproces, der har været udgangspunktet for, at de har kunnet eksplicitere deres tavse viden og fremsætte konsistente udsagn og udfoldede refleksioner omkring deres erfaringer. Gennem mine observationsstudier har jeg udforsket lærernes kritik som noget, der ved siden af den sprogligt formulerede kritik, kan indtage andre og mere subtile former, som når lærerne kommunikerer gennem en omformning af deres nære omverden. Både feltarbejdet og analyserne har været drevet af en særlig opmærksomhed på de såkaldte *kritiske øjeblikke* ud fra en forestilling om, at når lærerne i konkrete situationer bliver forstyrrede i deres vanemæssige handlinger og tænkning, opstår der en *tviolende tilstand*, der åbner for at refleksion og kritik kan udfolde sig (Boltanski & Thévenot, 2011, s. 4; Dewey, 2009, s. 20).

Det analytiske eksperiment

Analyseprocessen har haft karakter af en åbenhed mod at forstå lærernes handlinger sideløbende med et fokus på at søge at benytte B&T's værdiordener til at belyse de konflikter, der er på spil i lærernes arbejde. Gennem en abduktiv analyseproces (Nielsen, 2014), hvor jeg har bevæget mig mellem det empiriske materiale og værdiordenerne, skitseres fire forskellige forståelser af den legitime sociale orden, som lærerne trækker på i den aktuelle debat om målstyring i folkeskolen. For det første viser jeg, hvordan der i en uddannelseskontekst eksisterer en markedslogik, hvor individets interesser i et konkurrenceforhold til andre bliver gjort til den overordnede drivkraft for den sociale organisering. For det andet identificerer jeg en industriel værdiorden, der har værdier som præstationer og produktivitet i forgrunden. For det tredje finder jeg en inspireret orden, der har kroppen og en indre inspireret tilstand hos det enkelte individ i centrum. For det fjerde identificerer jeg en borgerorden, der sætter de samfundsmæssige kollektiver i forgrunden, og hvor det enkelte menneskes

værdighed kommer til udfoldelse gennem deltagelse i et fællesskab. Analysens ærinde er at vise, gennem en række empiriske nedslag, hvordan den franske pragmatiske sociologi kan optegne de moralske værdier, der ligger til grund for lærernes i kritik af den målstyring, der finder sted i folkeskolen.

	Inspireret	Borger	Marked	Industriel
Vurderingskriterier	Nåde, anti-konformisme, kreativitet	Kollektive interesser	Pris	Produktivitet, effektivitet
Formen af den relevante information	Emotionel	Formel, Officiel	Monetær	Målbare kriterier, statistikker
Den elementære relation	Passion	Solidaritet	Udveksling	Funktionel forbindelse
Den menneskelige kvalificering	Kreativitet, opfindsomhed	Lighed	Begær, købekraft	Faglige kompetencer, ekspertise

Tabel 1: De fire værdiordener for retfærdiggørelse (bearbejdet efter Hansen, 2016).

Analysen har med andre ord været ledet af en stærk intention om at stille sig lydhør over for aktørernes kritikker og tage deres begrundelser for deres praksis alvorligt (Boltanski & Thévenot, 2011, s. 49; Held, 2011, s. 19). Sideløbende med interessen for lærernes sprogliggjorte kritik har jeg udforsket, hvordan kritikken også kommer til syne gennem en række mere stille protester. Analysen af de stille protester vil i det følgende blive illustreret i forlængelse af analysen af lærernes sprogliggjorte kritikker. Indledningsvis præsenteres en analyse af, hvordan markedsordenen træder frem i lærernes oplevelser af rammerne for arbejdet i skolen i dag.

Kritik af den målbaserede styrings tilknytning til markedsordenen

Lærernes kritik af markedsordenens koordinering træder i empirien frem i deres fordømmelser af markedsånden, hvor konkurrenceforholdet bliver gjort til drivkraft for den sociale organisering. Når lærernes kritik af den målbaserede styring bliver rettet mod markedsordenen beskrives en orden, hvor mennesker og objekter kvalificeres igennem et ideal om fri konkurrence. De handlinger, der er koordinerende inden for markedsordenen, er styret af en passion for

ydre og udvekslelige goder samtidig med, at ordenen er organiseret gennem en følelsesmæssig distance mellem de involverede aktører (Boltanski & Thévenot, 2006, s. 261). I det følgende nedslag giver en lærer, der underviser i udskolingen, et indblik i, hvordan hun oplever målingerne og konkurrencen som en realitet i sit arbejde:

Vi har også en kommunalbestyrelse, der holder meget øje med os. Vi har en skolebestyrelse, der holder meget øje med os. Man siger, det skal ikke gå op i karakterer, men det er jo det, vi ligesom bliver målt på i sidste ende. De får resultaterne, og så skal vores leder stå skoleret og forklare, hvorfor de er gået to karakterer ned. Det er vigtigt for kommunen for at trække gode skatteborgere til. Så skal vi forklare. Vi har holdt mange møder. Vores ledelse kom til møde deroppe med skolebestyrelsen og skoleforvaltningen, og så skulle de forklare hvorfor, faktisk for hele kommunalbestyrelsen. De skulle stå skoleret. "Hvordan kunne det være?" Så sidder de så og sammenligner, hvad er lærerkombinationen. Er det hvert tredje år, når det er det her lærerteam, at der kommer et dårligt resultat? Det er ubehageligt. Især hvis man sidder med en elevgruppe, der er svære at løfte. Så ved jeg jo godt, at der falder en hammer et eller andet sted.

Som det ses i det ovenstående, spiller de karakterer, eleverne får i udskolingen, en central rolle i en mere overordnet styring og overvågning af lærernes og skolens arbejde. Læreren forbinder kommunens opmærksomhed på de målbare resultater med det omdømme kommunen har brug for, når de i et konkurrenceforhold med andre kommuner skal "trække gode skatteborgere til." Lærernes kritik er derved rettet mod *et gode*, der i overensstemmelse med markedsordenen handler om at koordinere det sociale liv gennem rivalisering og konkurrenceforhold. Læreren retfærdiggør sin kritik af de målbare standarder ved at vise, hvordan karakterer er objekter, der i kraft af deres tilknytning til en markedskoordinering skaber en række utilsigtede konsekvenser i hendes arbejde i form af bekymringer for, om hun lever op til kommunens forventninger om at opnå høje resultater.

Sideløbende med den udefrakommende opmærksomhed på at skabe gode resultater peger empirien på, hvordan lærerne oplever, at der udspiller sig et tilsvarende konkurrenceforhold mellem eleverne i skolen. I det følgende eksempel italesætter læreren, hvordan karaktererne får betydning for elevernes fællesskab i kraft af, at der bliver skabt en kultur, hvor eleverne sammenligner deres præstationer med hinanden.

Der er utrolig meget konkurrence, de sammenligner sig med hinanden. Så hvis man ikke får samme karakterer som den, man mener, man er lige så god som, så har jeg oplevet, at de kan komme til mig og sige, "hvorfør får vi ikke det samme?" Så det skaber noget splid og fører noget negativt med sig, fordi de er meget interesserede i hinandens karakterer.

Lærerne begrundede deres kritik af karakterernes indflydelse på livet i skolen ved at henvise til, at den enkelte elevs personlige ambition om at opnå positive resultater samtidig skaber en distance og splittelse mellem eleverne. Kritikken bliver udsagt og henter sin styrke i værdier, der er i overensstemmelse med borgerordenen, hvor en persons storhed kommer til udtryk igennem den sammenhæng, man indgår i. I borgerordenen er man som en isoleret person, der kun er i stand til at lytte til sine egne interesser, uværdig. Kollektive handlinger er derimod frigørende i kraft af, at de befrier den enkelte fra den undertrykkelse, der ligger i udelukkende at handle ud fra egne interesser (Boltanski & Thévenot, 2006, s. 185). Når lærerne retter en kritik mod elevernes sammenligninger og ambitioner om at opnå gode resultater i et konkurrenceforhold med de andre elever, ligger der i overensstemmelse med *godet* i borgerordenen en kritik af en konkurrencekultur, der splitter og skaber afstand mellem mennesker.

Kritik fra den inspirerede orden rettet mod den industrielle orden

I det følgende vil jeg udfolde et aspekt af lærernes refleksioner, der handler om at være inspireret og skabende i undervisningen. Det *gode*, lærernes kritik henter sin styrke i i det følgende, kan karakteriseres som hjemmehørende i inspirationsordenen, hvor menneskers værd er defineret ved, hvorvidt de er i stand til at opleve og skabe inspiration i form af en indre tilstand af glæde. Storhed er i den inspirerede orden defineret ved inspirationen i sig selv, der på en gang udspringer af de ydre omstændigheder og kommer til udfoldelse som en indre ukontrollerbar følelse, der tager over og bevæger mennesker (Boltanski & Thévenot, 2016, s. 160). Det kendetegnende for lærernes refleksioner i forhold til deres oplevelse af inspiration er, at de i meget begrænset grad er i stand til at engagere sig i kreative, inspirerende og eksperimenterende undervisningsforløb på grund af tidspres, planer, test og elevernes manglende interesse for undervisning, "som de ikke skal bruge til noget eksamensrettet". Lærerne italesætter med andre ord deres engagement i et inspireret gode gennem en negation af den industrielle orden, hvor værdige mennesker er dem, der er i stand til at agere effektivt, pålideligt og forudsigeligt i forhold til de planer og mål, der ligger ude i fremtiden. I det følgende hører vi en lærer, der reflekterer over, hvad han tillægger værdi i forhold til at undervise:

Nogle gange har jeg lidt tænkt... Jeg tænker ofte over, at hvad er det, der gør det rigtig sjovt det der med at undervise. Det er måske at kaste sig ud på det dybe vand. Eller det er måske at sige, at de der formelle ting i forhold til test, i forhold til at nu skal vi det, nu skal vi det, at der ligesom er en slags plan. Så lad os da sige, "skide være med den der plan og lad os da arbejde med glæden, med legen, med nærværet, og så læser vi, og vi skriver og de her ting, men det er ikke nødvendigvis sat ind i en plan. Vi behøver ikke nødvendigvis at have en matematisk test i 3. klasse og en læsetest i 2. klasse. Altså, hvis vi får glæden ind... Og på den måde kan man sige, at man bliver styret af, at til efterårsferien skal vi have taget den der test, inden jul skal vi have nået den test, og vi skal have den test, når vi når til det tidspunkt (...) Nogle gange kan man jo mærke med sine elever, at hov, de bliver optagede af et eller andet, det kørte, fordi man har ramt niveauet og det hele på det rigtige tidspunkt. Og det kan man jo måske nok gøre noget mere... Jeg ved ikke, om det giver mening?

Læreren ideal om at kaste sig ud på "det dybe vand" og indtage en legende og fantasifuld tilgang til undervisningen italesættes som et fravær eller en form for utopi som modsætning til en virkelighed, der er organiseret efter industrielle forskrifter. B&T pointerer, at hvis man vil have adgang til den inspirerede orden, må man være villig til at bryde med den kontrol og stabilitet, der gør sig gældende i den industrielle orden. Når læreren giver udtryk for, at han gerne ville kunne tilsidesætte testene og i stedet for orientere sig mod "glæden", "legen" og "nærværet," kommer en længsel til syne, der handler om at bryde med gængse vaner og forpligtigelser i fremtiden og i stedet for give sig hen til den inspiration, som legen og nærværet bringer med sig. Den kritik, læreren retter, er en form for devaluering af, hvordan testene og fokuset på gode resultater stiller sig i vejen for et inspireret ideal om at etablere en undervisning, der er spændende og skaber fordybelse for eleverne og læreren selv.

I interviewene med lærerne træder en række eksempler frem, hvor de retter en række kritikpunkter mod de målbare parametre, som eksemplificeret i uddraget med en anden lærer nedenfor:

I: Men er det så vigtigt med den test?

L: Ja, det er det, der er nok nogle lærere, der ikke vil være ved det. Men jeg har også snakket med nogle af de gamle kollegaer, og de må jo erkende, at man træner jo frem mod testene. Det er vigtigt, og også over for forældre, at vi har lavet fremgang, og alle klapper. Der er ingen, der spørger, hvad vi kan bruge det til. Men

det er blevet målet i sig selv. Den der vigtighed af, også over for lederen, at have nogle gode resultater.

Eksemplet illustrerer den pointe, at lærerne ikke reelt er i stand til at løbe den risiko, som det inspirerede gode indebærer, og gøre op med den kontrol, som den målbaserede styring fremmer. Det manglende mulighedsrum kommer til udtryk ved, at lærerne i arbejdet oplever det som vigtigt at kunne leve op til de krav, der stilles, og være i stand til at vise gode resultater over for ledelsen og forældrene.

Kritik fra borgerordenen rettet mod den industrielle orden

I det følgende stilles en dimension af kritikken i forgrunden, der omhandler lærernes bestræbelser på at tage ansvar for og inkludere elever, som opfattes som udsatte i det skolemæssige og samfundsmæssige fællesskab. De værdier, som læreren i det følgende uddrag udsiger sin kritik fra, kan i B&T's terminologi begrebsliggøres som en kritik fra borgerordenen rettet mod den industrielle orden. I borgerordenen etableres naturlige relationer imellem mennesker ved, at de alle tilhører et fællesskab, der på en gang inkluderer dem og transcenderer dem (Boltanski & Thévenot, 2016, s. 186). Når lærernes kritik henter styrke i værdier, der hidrører fra borgerordenen, bliver skolen i lærernes argumentation italesat som et sted, der skal gøre op med ulighed ved at inkludere alle eleverne i skolen og det samfundsmæssige fællesskab.

De går jo rundt og føler sig som dårligere mennesker, og det tænker jeg også, at man selv ville, og jeg tænker ikke, at det er opbyggende. (...) Og det er vel heller ikke sådan, at fordi jeg har 02, at jeg så ikke om tre år kunne være et andet sted i mit liv eller kunne gøre noget andet. Og det kan da godt være, at jeg render rundt og er umoden her, men det behøver jo ikke at betyde, at jeg ikke kan tage en uddannelse om 5 år. Der er forskel på, om du har fået et 7-tal, som kan blive til et 10-tal. Eller hvis du bare har fået 02 i det hele. Så tænker jeg, at det bliver lidt tungt, ikke. Så kan jeg lige så godt give op. Det er jo klart, at karakterer er fede, hvis man ligger og får 7 og 10 og 12. Men 00, hvad er det også for noget? Og jeg kan da endda få minus.

Når læreren udtaler, "de går jo rundt og føler sig som dårligere mennesker", så retfærdiggør hun sin kritik ved at vise, at når man involverer sig i et industrielt gode, der handler om at effektivisere gennem målbare resultater, så bringer man samtidig et offer, der handler om, at de lavt præsterende elever kommer til at føle sig som dårligere mennesker. Læreren påpeger med andre ord, at de

målbare standarder i overensstemmelse med en industriel storhed skaber en situation, hvor elevernes værd bliver reduceret til de resultater, de er i stand til at opnå i skolen. Lærerens kritik henter sin styrke i et anerkendt gode inden for skolen som socialt og kulturelt fællesskab. En kritik der i overensstemmelse med borgerordenen handler om, at folkeskolen skal være et sted, hvor alle elever skal have mulighed for at føle sig som værdifulde deltagere i det skolemæssige fællesskab.

Protester fra den inspirerede orden

Hvor de foregående analyser bygger på empiri fra en række interviews med lærere om rammerne for arbejdet i den målstyrede skole, vil jeg i det følgende med afsæt i empiri fra mine observationsstudier demonstrere, hvordan lærernes kritik ligeledes kommer til syne gennem en række *stille protester*. Analysen indledes med et uddrag fra mine feltnoter.

Da timen er slut, følger jeg efter læreren mod teamrummet. Hun fortæller, at der er noget, jeg skal se. I teamrummet, hvor der ikke er andre til stede, finder læreren et avis-udklip i en mappe på reolen. Artiklen er skrevet af Rasmus Willig og bærer overskriften, "Chefer krænker kritikerne i den offentlige sektor." Læreren peger med en bestemt bevægelse på avisartiklen og hvisker, "du skal læse det her, det er præcis sådan, jeg har det. Jeg overvejede at hænge udklippet op i lærerværelset, men det turde jeg alligevel ikke."

Den angstlighed, som læreren giver udtryk for i forhold til at ytre sig kritisk, illustrerer mine overordnede oplevelser fra mødet med skolerne, hvor den frie diskussion og demokratiske debat er under pres. Som bl.a. Rasmus Willig har peget på, kan konsekvensen være, at kritikken individualiseres og vendes indad i stedet for udad mod de egentlige undertrykkende strukturer i omverdenen (Willig, 2013). Analysen af undertrykkelsen af den kollektive kritik er vigtig, men tesen om den indadvendte kritik kan, som jeg ser det, medvirke til at skabe et mangelblik på lærerne, hvis ikke man har blik for, hvordan kritikken kan komme til udtryk på andre måder end gennem den offentlige fremsatte og sprogliggjorte kritik (Hansen, 2016, s. 36). Det følgende analytiske eksperiment bør derved i forlængelse af tesen om den indadvendte kritik ses som en bestræbelse på at udforske nye veje til at identificere, hvordan lærerne omgås og udfordrer de rammer, som deres arbejde udfolder sig inden for og er betinget af.

I den franske pragmatiske sociologi står det som en central pointe, at de objekter og det udstyr vi omgiver os med ikke er neutralt, men er indlejret i den moralske verden, vi er omgivet af (Boltanski & Thévenot, 2011, s. 43). Når man skal udrede en konflikt og forklare, hvad der er galt, må man sammenholde mennesker og genstande og deres indbyrdes forbindelser. Konflikter udspiller

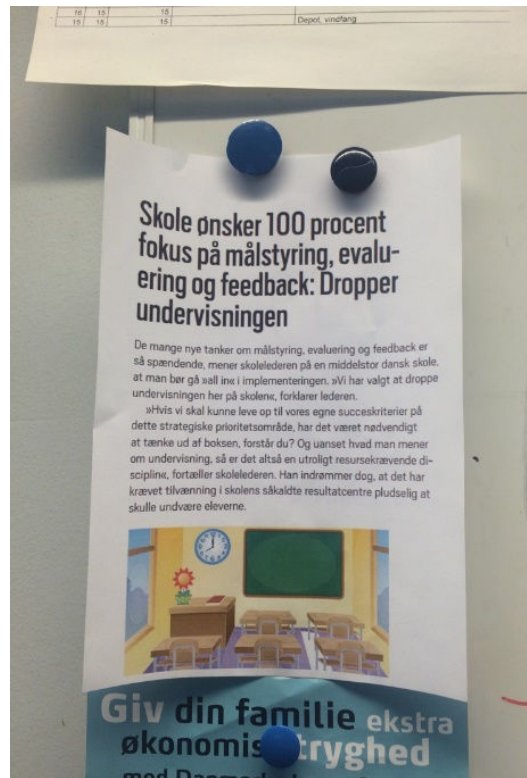
sig med andre ord ikke blot som en sproglig praksis, men omhandler også et stort antal objekter.

I det følgende vil jeg gennem to forskellige nedslag søge at vise, hvordan læreres kritik kan have karakter af en række stille protester, når lærerne bringer objekter i spil i kommunikationen med omverdenen. Hvor objekter såsom prognoser, test og planer er nemme at identificere som noget, der knytter an til den industrielle verden, kan objekterne i den inspirerede verden antage mere diffuse former. Når lærere handler med afsæt i et inspireret gode, der omhandler at skabe inspiration og gøre op med konventionelle selvfølgeligheder, bliver objekterne i lærernes omverden bragt i spil med det formål at vække følelser og skabe forstyrrelser, der er i stand til at udfordre konventionelle principper.

Lærernes kritik i form af en række stille protester kom i mine observationsstudier bl.a. til udtryk, når de involverede sig i at hænge satiriske opslag op på skolens fællesarealer og i deres teamrum.

Figur 1. Foto C. Steensen

Figur 2. Foto C. Steensen

Det gode lærerne har været engageret i, når de ophænger de satiriske opslag, er i overensstemmelse med den inspirerede orden noget, der handler om at bevæge mennesker og skabe inspiration og forbløffelse. Samtidigt kan der i lærernes handlinger identificeres en risikovillighed, der i overensstemmelse med et

inspireret ideal handler om at udfordre institutionelle selvfølgeligheder såsom forestillingerne om, at evaluering og målstyring som en selvfølgelighed er noget positivt.

Det voldelige element, der i det første opslag (figur 1) kommer til udtryk ved, at figuren, der blander sig, får et stykke værktøj kastet i hoved, må tænkes at have til formål at vække følelser og tanker, der inviterer personerne i lærerens nære omverden til at undres og stille spørgsmål: Hvem er det, der fortæller læreren, hvordan han skal udføre sit arbejde? Og hvad har i første omgang fået læreren til at hænge opslaget op?

På det andet opslag (figur 2) kommer kritikken til udtryk som en parodi på et evalueringstiltag formuleret i et sprog, der trækker på industrielle forskrifter. Fokuset på effektivitet i forhold til de målbare succeskriterier bliver i opslaget overdrevet og fremstillet i et komisk skær, der skaber et vrangbillede af målstyring som noget, der i sidste ende udhuler skolen i sin kerne i stedet for at effektivisere den. Opslagene viser, at der ved siden af den kritik lærerne får rum for at udfolde i interviewene ligeledes kan identificeres en kritik, der kommer til udtryk ved, at lærerne engagerer sig i at omforme deres nære omverden på en måde, hvor de samtidig stiller spørgsmål ved og udfordrer en række selvfølgeligheder og agendaer i skolens organisering.

Den eksamen, der danner ramme om det følgende analyseeksempel, er en ud af en række prøver, som eleverne tager i slutningen af 9. klasse. Prøverne tjener sammen med elevernes uddannelsesparathedserklæringer til at vurdere, hvorvidt den enkelte elev er egnet til at blive optaget på en gymnasial ungdomsuddannelse.

Inden for i biologilokalet får jeg som det første øje på det grønne eksamensbord. På bordet ligger bunker af bøger, briller og karakterlister. Ved siden af det grønne eksamensbord står en udstoppet and på en høj taburet. Den ser ud som om, den kigger nysgerrigt på det iscenesatte bord.

Figur 3. Foto: C. Steensen

Når læreren involverer sig med de objekter, der knytter sig til eksamenssituationen – eksamensbord, karakterlister og tidsplaner –, er han i færd med at investere sin energi i en industriel værdiorden, der sætter menneskers præstationer og produktivitet i centrum. Det overordnede gode, der er knyttet til rummet og bordet, er defineret ved kontrol og stabilitet – et gode, der samtidig bliver opretholdt og understøttet af karakterskalaen og tidsplanen for eksamen. Samtidig er der også noget, der forstyrrer fortællingen om kontrol og stabilitet. For i modsætning til tidsplanen og karakterlisterne, der er objekter, der udfylder en koordinerende funktion, er den udstoppede and, der er placeret ved siden af eksamensbordet, ikke et objekt, der tjener en praktisk funktion i forhold til at koordinere den fælles udførelse af eksaminationen. Anden træder derimod frem som en forstyrrelse, der får beskueren til at undre sig. Når læreren i tidsrummet op til eksamen har rettet sin energi mod en så tilsyneladende irrationel handling som at opstille en udstoppet and ved siden af eksamensbordet, kan det tolkes som et udtryk for, at han handler i overensstemmelse med værdierne i den inspirerede

orden som en form for stille protest mod et overordnet industrielt gode, der handler om kontrol, stabilitet og objektivitet. Andens tilstedeværelse skaber med andre ord en situation, der forstyrrer de konventionelle associationer, der knytter sig til eksamensbordet. Er den grønne dug en græsplæne, som anden overvejer at betrede? Eller skal anden opfattes som en medspiller i den seance, der skal til at udspille sig? Den sikkerhed og stabilitet bordet repræsenterer bliver med andre ord udfordret af andens tilstedeværelse i kraft af, at det ikke længere er så entydigt, hvordan vi skal fortolke bordets betydning og dets indlejrede værdier. Jeg fortolker lærerens placering af anden som et udtryk for, at han forsøger at sætte sit personlige præg på situationen for at finde sig til rette i den formelle ramme, der udgør eksaminationen. Lærerens handling kan i overensstemmelse med et inspireret gode tolkes som et forsøg på at inkorporere et element af opfindsomhed og risikovillighed, der træder frem som en kommentar til den kontrollerede og funktionelle ramme, der normalt udgør eksamen.

Opsamling

I de ovenstående analyser har jeg søgt at demonstrere, hvordan lærere med afsæt i forskellige moralske principper fælder en række kritiske domme over den målstyring, som de møder i hverdagslivet i skolen. Som jeg ser det, ligger styrken i det ovenfor præsenterede analyseperspektiv i erkendelsen af, at når livet bliver organiseret efter industrielle forskrifter og aktørernes præstationer bliver sat i forgrunden for den sociale koordinering, så bringes der en række ofre. De ofre, der bringes, er for det første det pres og det ubehag nogle lærere oplever, når elevernes resultater i et konkurrenceforhold til andre skoler bliver gjort til genstand for kontrol og evaluering af deres arbejde. For det andet italesætter nogle lærere et tab eller en form for længsel mod at skabe plads til den inspiration, der kan opstå, når lærere og elever åbner sig for nuet og den umiddelbare glæde, der ligger i at fordybe sig i stoffet uden at skulle være rettet mod præstationer ude i fremtiden. For det tredje italesætter lærerne et offer, der handler om, at når elevernes personlighed eller værd bliver sidestillet med de resultater, de er i stand til at opnå, udfordrer det de lavt præsterende elevers mulighed for at udvikle et sundt selvforhold i skolens sociale fællesskab. Det står derved som en central pointe, at de *værdier*, der knytter sig til den målbaserede styring såsom *kontrol* og *effektivitet*, er med til at undertrykke og udgrænse andre værdier i skolens fællesskab såsom *kreativitet* og *solidaritet*.

I forhold til et forandringsperspektiv bidrager den franske pragmatiske sociologi med et vigtigt analytisk perspektiv i kraft af, at blikket bliver rettet mod lærere som mennesker, der ikke blot tilpasser sig, men også er optaget af at kritisere, udfordre og omgøre den virkelighed og de rammer, som arbejdet er formet af. De ovenfor fremstillede analyser kommer med et alternativt analytisk blik i forhold til den kritiske sociologi og de foucauldianske analyser ved at anerkende, at hverdagslivets kritiske øjeblikke, og den deraf affødte tvivl og refleksion hos de involverede aktører, er i stand til at afføde centrale og vigtige

diskussioner om skolens værdigrundlag og organisering. Sideløbende ligger der i den franske pragmatiske sociologi en vigtig forståelse af, at konflikter og kritik ikke blot udspiller sig som en diskursiv praksis, men ligeledes omhandler et stort antal objekter, som vi omgiver os med i vores hverdag. Opmærksomheden på objekternes indlejring i den moralske verden og deres konkrete indvirkning på vores fælles liv kan skabe et blik for, hvordan lærerne på mere subtile måder udfordrer og omgås de rammer, som deres arbejde udfolder sig inden for.

**Clara Ina Severin Steensen, adjunkt, Professionshøjskolen
Absalon**

Referencer

- Ball S. J. (1997). Policy Sociology and Critical Social Research: A Personal Review of Recent Education Policy and Policy Research. *British Educational Research Journal*, 23(3), 257-274.
- Ball, S. J. (2003). The teacher's soul and the terrors of performativity. *Journal of Education Policy*, 18(2), 215-228.
- Biesta, G. J. J. (2011). *God uddannelse i målingens tidsalder*. Århus: Forlaget Klim.
- Boltanski, L. & Thévenot, L. (2006). *On Justification. Economies of Worth*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Boltanski, L. & Thévenot, L. (2011). Den kritiske evnes sociologi. I Boltanski, L., *Pragmatisk sociologi: en tekstsamling*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Dean, M. (2006). *Governmentality: magt og styring i det moderne samfund*. Frederiksberg: Sociologi.
- Dewey, J. (2009). *Hvordan vi tænker. En reformulering af forholdet mellem refleksiv tænkning og uddannelsesprocessen*. Århus: Forlaget Klim.
- Frandsen, M. S., Hansen, M. P., Sørensen, P. K. & Thualagant, N (2021). De la justification 30 år efter: En kortlægning af udbredelser og anvendelser, *Dansk Sociologi*, 32(2), 9-31.
- Hansen, M. P. (2016). Engagement mellem tillid og tvivl: Introduktion til Laurent Thévenot. I Thévenot, L., *Engagementsregimer*. København: Hans Reitzels Forlag
- Held, L. (2011). Introduktion til Luc Boltanskis sociologi. I Boltanski, L., *Pragmatisk sociologi. En tekstsamling*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Helms, S. (2017). *(U)synlig evaluering i skolen: et studie af elevplanens rekontekstualisering i praksis*. Ph.d.-afhandling. Roskilde: Roskilde Universitet.
- Moos, L. (2016). *Pædagogisk ledelse i en læringsmålstyret skole*. København: Hans Reitzels Forlag
- Nielsen, M. H. (2014). Nytteaktiveringens retfærdiggørelse: Et pragmatisk sociologisk perspektiv på aktivering af arbejdsløse. *Dansk Sociologi*, 25(1), 9-31.
- Kampmann, N. E. S. (2016). *Kampen om professionelt arbejde i folkeskolen*. Ph.d.-afhandling. Roskilde: Roskilde Universitet.
- Willig, R. (2013). *Kritikkens U-vending*. København: Hans Reitzels Forlag.

